

Samenvatting Bedreigd Bestaan 1959

Inleiding

In 1955 richten de heren J.W. Geertsema (burgemeester van Warffum), G.R. Meijer (landbouwer en bestuurder waterschap), R.E. Siemens (landbouwer), C.N. Smit (kandidaat notaris) en T.J. Tammens (landbouwer en bestuurder) de stichting Noord-Groningen op, met als doelstelling: Het verder ontsluiten van Noord-Groningen en het bevorderen van de economische, sociale en culturele belangen van dit gebied. Er worden tentoonstellingen, lezingen en excursies georganiseerd en acties gevoerd. Daarbij ervaart men echter steeds meer het gemis van een duidelijk te volgen koers die de activiteiten van de stichting zou kunnen verbinden en een visie op het gebied zou kunnen formuleren.

In 1956 wordt daarom een begin gemaakt om de mogelijkheden te verkennen om een onderzoek te doen 'dat de gehele samenleving in Noord-Groningen zo duidelijk mogelijk zou analyseren'. In 1957 wordt een curatorium ingesteld met daarin prof. Dr. P. J. Bouman van het sociologisch instituut, Ir. J. Dieperink van de provinciale planologische dienst, ir. U.S.F. Joustra van de NETO, J.C. Lindeboom, van de stichting Noord-Groningen, drs. J.H.W. Lijfering van de afdeling sociologie en sociografie van de Landbouwhogeschool te Wageningen en dr. M.A.J. Visser van het Landbouw-Economisch Instituut.

Twee jaar later in 1959 verschijnt het hoofdrapport van het onderzoek onder de titel 'Bedreigd Bestaan'. De stichting wil met dit onderzoek de inwoners van Noord-Groningen een spiegel voorhouden, de gemeentebesturen en het provinciaal bestuur van belangrijke informatie over het gebied voorzien en uiteindelijk wil men ook dat de 'Centrale Overheid' kennis zal nemen van dit rapport. "De noordelijke periferie van ons vaderland eist bijzonder aandacht, omdat het **bestaan** in dit – van oorsprong welvarend – gebied, zowel in economische als in maatschappelijke zin in ernstige mate wordt **bedreigd**" (de vetgedrukte woorden staan ook vetgedrukt in de oorspronkelijke tekst).

De stichting is zelf erg tevreden over het rapport: "Het geheel overziende is deze studie naar onze mening van grote waarde, omdat van dit rapport een prikkel uitgaat om naar verbetering, ontwikkeling en vernieuwing te streven".

In de inleiding van het rapport doen de schrijvers een beroep op de algemeen bekend veronderstelde idee dat er "bij velen een gevoel van twijfel omtrent de toekomst van het gebied heerst. Er zijn tekenen die er op wijzen, dat op remming van de verdere ontwikkeling moet worden gerekend, of (...) die op een mogelijke aantasting van het bereikte welvaartspeil wijzen". Toch geniet Noord-Groningen nog de reputatie een welvarend landbouwgebied te zijn met moderne, grote akkerbouwbedrijven op zeer vruchtbare klei- en zavelgronden.

Aan het onderzoek liggen 5 vragen ten grondslag:

1. Noord-Groningen heeft een opvallend groot vertrekoverschot. Waaraan is dit toe te schrijven? Is het mogelijk en wenselijk deze migratie te stuiten of in bepaalde banen te leiden?

2. Een der meest opvallende verschijnselen, intern maar ook in verband met de zojuist genoemde migratie, is de vlucht uit de landarbeid. Zal deze zich voortzetten?
3. De economische en sociaal-culturele ontwikkeling van Noord-Groningen zou in sommige opzichten achter blijven bij die in veel streken van ons land. Is dit vermoeden juist? Zo ja, welke oorzaken liggen hieraan ten grondslag en welke middelen worden aangewend om in deze toestand verbetering te brengen?
4. Noord-Groningen telt zeer vele grote en kleine dorpen. Voor een aantal kleine dorpen is duidelijk een achteruitgang te constateren, tot uiting komend in een daling der bevolking en een inkrimpen van de middenstand. In hoeverre is er sprake van functieverlies? Welke mogelijkheden biedt 'schaalvergroting' voor de middelgrote en voor de grote dorpen?
5. Noord-Groningen is een agrarisch gebied. In welke mate kan deze streek industrievestiging verwachten en welke invloed zal ze ondergaan van naburige industriegebieden?

Men verwacht dat deze problemen niet typisch zullen zijn voor Noord-Groningen, maar veronderstelt toch dat de specifieke omstandigheden, zeer veel kleine dorpen en de nawerking van sociale tegenstellingen uit het verleden, extra kwetsbaar zullen maken voor deze ontwikkelingen.

In de periode na de Tweede Wereldoorlog doen zich nog steeds dezelfde maatschappelijke verschijnselen voor; het binnendringen van 'levensvormen' die vreemd waren aan de plattelandssamenleving; de bevolking raakt gewend aan een gestegen welvaartspeil; ondanks de sterk gestegen lonen van de landarbeiders blijft de industrie een aantrekkelijke werkgever. Daarnaast noemt men de beweeglijkheid (migratie) van de dorpsmiddenstand en de verandering in de landbouwtechniek. Deze laatste is oorzaak en gevolg van een minder arbeidsintensieve vorm van bedrijfsvoering door de mechanisatie. De herenboer begint weer een werkboer te worden.

Samenvatting Bedreigd Bestaan 1959

Uit de hoofdstukopbouw van **Bedreigd Bestaan** blijkt het caleidoscopische karakter van het toenmalige onderzoek. Achtereenvolgens worden behandeld: de bevolking, land- en tuinbouw en visserij, de niet-agrarische werkgelegenheid, werkgelegenheidsvraagstukken, Noord-Groningen van een afstand gezien, aspecten van de plattelandssamenleving met name in het grote dorp, het kleine dorp, culturele verzorging, versterking van de dorpsamenleving en tenslotte het agrarisch klimaat. Hieronder zullen we elk van deze hoofdstukken kort samenvatten.

De bevolking

Noord-Groningen wordt in zijn bestaan bedreigd omdat de bevolking sneller afneemt dan in andere gebieden. Dit wordt veroorzaakt door een sterkere migratie dan elders en een grote conjuncturele gevoeligheid voor de ontwikkelingen in de industrie en de landbouw: bij een sterke industrie wordt de migratie versterkt, een sterke landbouwsector houdt de bevolking langer in het gebied. Daarbij geldt bovendien dat in de loop van de 20ste eeuw het aantal personen dat zich in Noord-Groningen vestigt snel afneemt. Interessant is dat hoewel de migratie in Noord-Groningen hoog is ten opzichte van andere gebieden in Nederland toch ruim een derde van de vertrekkers binnen de Groninger bouwstreek blijft en tweederde zelfs binnen de provincie.

Wat vooral zorgen baart, is dat het vertrekoverschot voor het grootste deel bestaat uit mannen en vrouwen in de leeftijd van 15 tot 29 jaar. Voor hen geldt met name dat migratie een mogelijkheid is om zich zelfstandig te vestigen of zich te ontwikkelen op een manier waarvoor Noord-Groningen geen kansen biedt. Hier wordt al de vergrijzing benoemd. Daarnaast veronderstelt men dat de kleine dorpen (dorpen met minder dan 350 inwoners) extra kwetsbaar zullen zijn voor deze ontwikkeling. Uit het onderzoek blijkt immers dat tussen 1930 en 1947 vooral de grote dorpen groeien. Het landelijk gebied krimpt en de kleine dorpen groeien verreweg het minst. Tussen 1947 en 1956 doet zich een krimp voor, hoofdzakelijk in het landelijk gebied en de kleine dorpen.

Het woningbouwbeleid, dat in modernisering en in omvang achterblijft ten opzichte van het Westen, is voor een aantal bewoners het laatste zetje dat nodig is om uit het gebied te vertrekken.

Land- en tuinbouw

In de landbouw ziet men een afname van de bedrijfsgrootte; meer nauwkeurig een toename van kleinere bedrijven en een afname van grote bedrijven van meer dan 50 hectare, die typerend voor Noord-Groningen werden geacht. Dit wordt verklaard door de landarbeiderswet, die landarbeiders het recht geeft op fatsoenlijke behuizing en een vastgelegd aantal vierkante meters, die hen de mogelijkheid geeft hun eigen stukje grond te gebruiken. Mede op basis hiervan wordt de toename van het aantal tuindersbedrijven (vaak als nevenactiviteit) verklaard. Kleine bedrijven werden namelijk gesticht op grond die eerder los werd verhuurd. De bedrijfsgrootte in de landbouw nam af door het splitsen van grote bedrijven ofwel door opvolging ofwel door een grotere kapitaalsbehoefte (het land werd verkocht en terug gehuurd).

In de noordelijke bouwstreek is men al langer gewend aan personeel in loondienst. In het Westerkwartier en de centrale weidestreek is het landbouwbedrijf nog meer een familiebedrijf. Door mechanisatie en ook door het vertrek van de jonge beroepsbevolking wordt de landbouw steeds kapitaalsintensiever en minder arbeidsintensief. De verwachting is dat deze trend in de nabije toekomst zal versterken.

De tuinbouw is in Noord-Groningen vooral rondom enkele dorpen te vinden; Loppersum, Uithuizen, Eenrum en Bedum. In vergelijking met de landbouw is zij zeer klein. Dit wordt dan ook gezien als een grote kwetsbaarheid. Veel tuinbouwbedrijven zijn nevenactiviteiten. Dat wil zeggen dat het niet de enige of voornaamste bron van inkomsten is. Bovendien ontbreekt het door de kleine schaal en geringe concentratie aan een economische en logistieke infrastructuur.

Aan de visserij, die alleen in Zoutkamp en Noordpolderzijl (Usquert) wordt beoefend, wijdt men slechts een enkele zin. Men ziet nog wel perspectief voor de visserij in Zoutkamp, men name na een 'heroriëntatie'. In Noordpolderzijl wordt een sanering gesuggereerd bij gebrek aan levensvatbaarheid.

De niet-agrarische werkgelegenheid

Ook de niet-agrarische werkgelegenheid is in Noord-Groningen lang afhankelijk geweest van de landbouw. Er is nooit grootschalige industrie tot stand gekomen. De landbouwverwerkende industrie, suikerbieten en strokarton, is met name buiten het gebied gelokaliseerd. De nijverheid heeft ook in de jaren vijftig nog een ambachtelijk karakter. Het grootste bedrijf met meer dan 200 medewerkers is een zuivelbedrijf. Slechts in 6 van de 17 benoemde bedrijfklassen komen bedrijven voor met meer dan

10 werknemers. De industrie die aanwezig is in het gebied is geconcentreerd in een ring rond de stad en rondom Delfzijl en Appingedam. In deze gebieden wonen en werken naar verhouding meer jongeren.

Het gebied is door zijn perifere karakter en gebrekkige infrastructuur niet aantrekkelijk als vestigingsgebied voor industrie. Sterker nog uit een enquête onder ondernemers in het gebied door de NETO blijkt dat ongeveer de helft elders goedkoper zou kunnen produceren. Het industriële spreidingsbeleid tussen 1952 en 1958 zou teveel ingezet hebben op de vermeende lage kosten in het plattelandsgebied voor de industrie, terwijl bleek dat bedrijven vooral een stedelijke omgeving zochten vanwege een gedifferentieerde arbeidsmarkt en een grotere concentratie van dienstverleners en toeleveranciers. De onderzoekers achten daarom 'de kans op industrialisatie van enige omvang in het agrarisch gebied in het noorden van de provincie Groningen zeer laag'.

Zij introduceren hier het begrip 'agrarisatie'. Jammer genoeg wordt niet precies uitgelegd wat men hiermee bedoelt. De indruk bestaat dat men, na analogie van de industrialisatie, de agrarisatie ziet als een mogelijkheid om de arbeidsmarkt en de samenleving in Noord-Groningen mee te kunnen nemen in de vaart der volkeren. De industrialisatie in de jaren vijftig is synoniem met ontwikkeling, hoge lonen en geschoolde banen en grootschalige kapitaalintensieve bedrijvigheid waarin moderne arbeidsverhoudingen en –omstandigheden gelden. De onderzoekers van Bedreigd Bestaan lijken met agrarisatie een soortgelijke dynamiek te willen bewerkstelligen. Nu echter zonder fabrieken, maar met moderne en grote landbouwbedrijven en aanverwante bedrijven en diensten. Deze sluiten goed aan bij het karakter en de historie van het gebied en zijn naar verwachting eenvoudiger te realiseren dan een industrialisatie van het gebied. Zo kunnen jonge mensen worden behouden met goedbetaalde en moderne banen.

Ambacht en detailhandel

In de jaren vijftig constateert men al enkele decennia van achteruitgang in het aantal ambachtelijke en detailhandelsbedrijven. Functies verdwijnen niet alleen, ze worden soms ook gecombineerd of opnieuw ingevuld. Tegelijkertijd zijn er echter 'harde' grenzen aan de mogelijkheden van de dorpsmid om zich te verbreden tot reparateur van ingewikkelde huishoudelijke apparaten en landbouwmachines. Men constateert dat veel middenstanders er eerder voor kiezen om de handdoek in de ring te gooien door hun bedrijf op te heffen, dan om te investeren in aanbod en keuzemogelijkheden die aan de veranderende smaak van de klanten tegemoet komen.

De grote afname van bedrijven wordt vooral op het conto geschreven van de nieuwe AOW, die ook voor middenstanders 'pensionering' mogelijk maakt, en de gestegen lonen die neveninkomsten uit detailhandel minder noodzakelijk maken.

Voor de toekomstverwachting van de detailhandel gaat men uit van een gelijkblijvende bevolking zodat het perspectief somber is. Wel opvallend is de conclusie dat de middenstand in kleine dorpen niet ten dode is opgeschreven, iets wat ook de onderzoekers zelf verrast. Over de hele linie zal het aantal bedrijven echter blijven afnemen omdat met niet kan inspelen op de veranderende vraag en nieuwe consumptiepatronen. Het voorland is een aantal gemeenten waarin geen 'middenstandsapparaat' meer over is.

Werkgelegenheidsvraagstukken

Ook in Noord-Groningen groeit de dienstensector na de Tweede Wereldoorlog, al is dan nog steeds bijna 50% van de beroepsbevolking werkzaam in de landbouw. Met een vooruitziende blik verwacht men dat "de dienstensector ook in de toekomst een

steeds groter aandeel van de beroepsbevolking tot zich zal trekken". Men verwacht een afnemende werkgelegenheid niet alleen in de landbouw, maar ook in de andere sectoren. Daarbij voorziet men knelpunten in de beschikbaarheid van voldoende geschoold personeel, met name in het onderwijs en bij gemeenten.

Door de toegenomen mobiliteit wordt de pendel van belang. De pendel is hoofdzakelijk nog binnengemeentelijk, maar in gemeenten grenzend aan industriegebieden wordt de pendel als redding van het kleine dorp genoemd. Deze mogelijkheid van de pendel om het platteland leefbaar te houden wordt als zeer bescheiden ingeschat en kan alleen in combinatie met voldoende en hoogwaardige nieuwbouw van woningen structureel blijven.

Tenslotte ziet de Stichting Noord-Groningen ook voor zichzelf een rol weggelegd om het vreemdelingenverkeer in het gebied te promoten. Het is interessant dat de landschappelijke en cultureel-historische waarden van het gebied ook toen al in beeld waren om (dag)toeristen te trekken.

[Noord-Groningen van een afstand gezien](#)

Het zesde hoofdstuk uit *Bedreigd Bestaan* is een van de meest interessante en intrigerende. Hier worden vertrekkers en blijvers geïnterviewd uit Noord-Groningen naar twee gebieden: de huidige Randstad en de Noordoostpolder. De verwachting was dat deze mensen met "enige distantie" naar het gebied zouden kunnen kijken en tegelijkertijd een vergelijking met hun huidige omstandigheden zouden kunnen maken.

De waarde van dit hoofdstuk bestaat vooral daarin dat door de vele citaten een 'menselijk' beeld ontstaat van de tot dusver zeer statistisch onderbouwde analyse van het gebied. Uit de interviews komen ook motieven voor gemaakte keuzes naar voren. Bijvoorbeeld dat vakkennis en promotie eigenlijk alleen buiten het gebied verzilverd of benut kunnen worden. Ook wordt over het algemeen niet-agrarisch werk, zeker als het vaste banen betreft in tegenstelling tot seizoenswerk in de akkerbouwgebieden, hoger gewaardeerd.

Ook de sociale controle en de scheiding van de samenleving langs lijnen van confessie en status blijken voor velen een reden te zijn om hun heil elders te zoeken. In de meeste gevallen ook naar tevredenheid. Ook hier komt de woningnood en de beschikbaarheid van goede woningen buiten het gebied nogmaals naar voren als een belangrijk motief tot migratie. De onderzoekers spreken hier van een mogelijke ontwikkeling tot een 'steriele gemeenschap' die voor velen reden was om te vertrekken.

[Aspecten van de plattelandssamenleving met name in het grote dorp](#)

Aan de hand van statistieken van de NETO worden de dorpen Leens, Loppersum en Spijk nader onderzocht op beroepsstructuur, mobiliteit en forensisme. Dit wordt aangevuld met sociaal onderzoek door het Sociologisch Instituut.

Men komt tot de conclusie dat specialisatie van functies in de landbouw ten gevolge van de mechanisering uiteindelijk minder gemotiveerde en betrokken arbeiders met hart voor de zaak zal opleveren. Voor wat betreft de klassen- en standentegenstellingen gebruikt men het ook tegenwoordig vaak gebezigde begrip van 'beelden' in plaats van de werkelijkheid. De emotionele beleving van deze

tegenstelling is daarom belangrijker dan feitelijk te constateren opdelingen van de samenleving.

Ten gevolge van 'het gespleten dorpsleven' langs horizontale en verticale structuren komen er in het verenigingsleven veel dubblures voor. Als voorbeeld hiervan worden de boeren-, middenstands- en arbeiderstoneelverenigingen genoemd. De complexiteit neemt nog toe vanwege de dubblures uit levensbeschouwelijke diversiteit die het verenigingsleven opdeelt in hervormd en vaak twee gereformeerde smaken.

Het kleine dorp

Ook al in de jaren vijftig wordt de menselijke maat gewaardeerd. "De kracht van het kleine dorp ligt nog steeds in de relatief gunstige tussenmenselijke verhoudingen". Er zijn minder standsverschillen; sociale controle wordt positief gewaardeerd; de verhouding tussen werkgever en werknemer is relatief gunstig – deels verklaard uit tactische overwegingen van de boeren om hun 'schaarse' landarbeiders te behouden; boeren houden zich afzijdig van het dorpsleven en richten zich eerder op het grote dorp; veel kleine dorpen zijn 'arbeidersdorpen' waar de arbeiders een nieuwe status hebben verworven, onder andere door hun nieuwe zelfbewustzijn; in het verenigingsleven zijn boeren, middenstanders en arbeiders gelijk vertegenwoordigd; er zijn nog resten van de traditionele boerenhulp te herkennen hoewel dit minder wordt.

De levenskracht wordt beoordeeld aan de hand van:

- bevolkingsgroei;
- particuliere woningbouw;
- activiteiten tot verkrijgen van nutsvoorzieningen;
- positieve waardering van het agrarisch bedrijf;
- optimistische opvattingen over de toekomstmogelijkheden van het dorp en de dorpingen zelf;
- een zelfstandige houding ten opzichte van het meest naburige hoofddorp;
- offervaardigheid voor het behoud van een school en voor het in stand houden van verenigingen;
- bindingen in een betrekkelijk homogeen kerkelijk milieu; het ontbreken van uitwassen van richtingstrijd.

Culturele verzorging

De studie definieert cultuur in dit hoofdstuk in engere zin. De totale studie *Bedreigd Bestaan* behandelt de 'plattelandscultuur'. Hier wordt cultuur vooral gezien als "activiteiten in groepsverband die de vorming van de mens op naschoolse leeftijd tot doel hebben, zowel wat de overdracht van niet-vakspecialistische kennis betreft als het wekken of in stand houden van kunstzin."

Eenzijds noemt men Noord-Groningen hier als een gebied waar de invloed van de verstedelijking op het platteland nog niet in alles is doorgedrongen, anderzijds introduceert men hier de culturele nivellering die de verschillen tussen stad en platteland kleiner maken. De verspreiding van de cultuur kan dankzij moderne communicatiemiddelen net zo gemakkelijk op het platteland als in de stad tot stand komen. Met nadruk wordt hier genoemd dat het hier nivellering betreft en geen nabootsing van de stad. "In ons hele gebied van onderzoek was bij elke steekproef iets van het ongeduld merkbaar waarmee op de vervulling van velerlei wensen wordt gewacht".

Men wil de culturele verzorging vooral analyseren met in het achterhoofd de lacunes voor een doelgerichte cultuurpolitiek op het platteland. Deze lacunes bestaan uit een organisatorische verbrokkeling, een gebrek aan voldoende deskundige leiders en een gebrek aan goed geoutilleerde verenigingsgebouwen.

Dit hoofdstuk heeft een ander karakter dan de rest van de studie omdat het eerder een normatief dan een beschrijvend karakter heeft. Bovendien is het erg gericht op beleidsuitvoering op het terrein van cultuurpolitiek.

Versterken van de dorpssamenleving (community organization)

'Community organization' is een begrip dat in de jaren vijftig recent is overgenomen uit Amerika. Het is gebaseerd op de zelfwerkzaamheid van de bevolking. "Deze maatschappelijke opbouw kan worden gedefinieerd als 'de kunst om op democratische wijze samenwerking op te bouwen in een sociaal proces, waarbij burgers volledig deelnemen aan de vormgeving van hun eigen samenleving en aan de oplossing van hun eigen problemen'. Bij de bevolking zelf zal een proces van bezinning en gesprek op gang moeten komen. Dit proces wordt begeleid door een 'community organizer'.

Het onderzoek Bedreigd Bestaan wordt hier expliciet genoemd als een voorwaarde om de eigen bevolking te betrekken bij de maatschappelijke opbouw. Door de resultaten van het onderzoek met de bewoners van het gebied te bespreken kan men tot programma's van actie komen. Hier zien de auteurs aarzelingen bij de bevolking om actief te participeren. Zij benadrukken dan ook dat naast een rationeel ook en vooral een *emotioneel appèl* (cursivering Bedreigd Bestaan) moet worden gedaan.

Agrarisch klimaat

In dit laatste hoofdstuk, voor de conclusies en aanbevelingen, wordt het begrip agrarisatie nogmaals naar voren gebracht. Zoals al eerder beschreven is dit in feite een analogie op de industrialisatie. Agrarisch klimaat wordt hier dan ook gezien als "het gehele complex van materiële en psychische factoren die in een landbouwgebied, als structureel eenheid gezien, harmonische samenlevingsvormen in stand houden of tot stand brengen." Hier ziet men aanknopingspunten voor beleid. In de lijn van de voorafgaande twee hoofdstukken komt de studie daarmee op een terrein waarvan ze in de inleiding aangeeft enige afstand te willen bewaren: het formuleren van beleidsaanbevelingen om de dreiging tegemoet te treden.

Hierbij introduceert men het begrip van sociale structuur volgens Gurvitch:

1. de waarneembare oppervlakte, bijvoorbeeld nederzettingvormen, verkaveling van de grond, verspreiding en grootte van de landbouwbedrijven en zoveel meer dat voor statistische formulering, kartering, fotografische weergave of nauwkeurige beschrijving in aanmerking komt.
2. organisatievormen, bijvoorbeeld wat de uitoefening van eigendomsrechten betreft. Ondernemingsvormen, door wet of gewoonte geregelde arbeidsverhoudingen, bestuursformatie, enz.
3. gedragsregels en levensgewoonten, speciaal voor zover ze tussenmenselijke verhoudingen beheersen;
4. nog dieper gelegen: normen, in het bijzonder de zeden en gewoonten, die het cultuurpatroon of de levensstijl van kleine of grote gemeenschappen in stand houden;
5. geloofssymboliek, onbewuste gevoelswaarden of 'attitudes', doorgaans diep verankerd in het verleden.

In de ogen van de onderzoekers is het agrarisch klimaat in Noord-Groningen blijvend geschaad door het samenvallen van de in *Bedreigd Bestaan* beschreven economische en sociologische ontwikkelingen. Men waarschuwt de beleidsmakers alvast dat men niet dezelfde fout moet maken als in het industrialisatiebeleid, dat voornamelijk technisch economisch benaderd is. Het gaat er hierom de dorpsamenleving te betrekken. Het vergt een planning op de langer termijn. "geen geforceerde ordening, maar wel een krachtig beleid."

Analyse en positionering Bedreigd Bestaan

"Dit geeft hoop voor de toekomst" is de laatste zin van het rapport. Het komt daarmee letterlijk tot een hoopvolle conclusie voor Noord-Groningen. De brede verkenning van de samenleving in Noord-Groningen heeft zo niet alleen de bedreiging overtuigend geanalyseerd, maar heeft ook de oplossing hiervoor aangereikt. Men wil het agrarische karakter gebruiken als springplank naar de toekomst. Industrialisatie of inzetten op een diensteneconomie acht men niet realistisch. Nee, men weet met veel gevoel voor de specifieke kenmerken van het gebied en de sociale structuur een oplossing aan te bieden die 'the best of both worlds' combineert; de agrarische basis die bij uitstek past bij de bedrijvigheid in Noord-Groningen en de moderne verhoudingen, arbeidsomstandigheden, technologische ontwikkeling en exportoriëntatie van de industrie.

Men heeft zo van het nadeel van het gebied, een eenzijdige afhankelijkheid van de agrarische sector met de daarmee samenhangende en onderliggende demografische gevolgen, een voordeel gemaakt. Agrarische is juist niet alleen bedoeld als een industrialisatie van de landbouw, maar eerder als een modus om ontwikkeling en dynamiek in de plattelandssamenleving te introduceren. In andere gebieden is het wel beter mogelijk om deze ontwikkeling en dynamiek aan de hand van de industrialisatie te creëren.

We kunnen de agrarische van eind jaren vijftig opvatten als een sociaal en economisch ontwikkelingsperspectief. Hierin vormt de ontwikkeling van een moderne agrarische sector het aangrijpingspunt voor een bredere maatschappelijke visie, waarin het corporatisme van de christendemocraten en het collectivisme vanuit sociaaldemocratische hoek elkaar vinden. Immers, een moderne agrarische sector stelt hoge eisen aan de (technische) opleiding van de bevolking. In het kielzog kunnen zaken als huisvesting, gezondheidszorg etc. geregeld worden.

Verder biedt agrarische ruimte aan allerlei nieuwe arrangementen: productie, inkoop- en verkoopcoöperaties, ruilverkaveling en publiek-private samenwerking binnen productschappen.

Op de achtergrond spelen twee belangrijke ontwikkelingen. Enerzijds ontstaat de 'doorbraak gedachte', de idealistische poging om in het Nederland van na de oorlog af te rekenen met starre verhoudingen in het verzuilde Nederland van voor de oorlog. Anderzijds bieden de functionalistische opvattingen binnen de opkomende sociologie een waardenvrij (als in niet uitgesproken christelijk, sociaaldemocratisch of kapitalistisch) theoretisch kader om allerlei vormen van 'social engineering' in onder te brengen.

Juist de agrarische sector is op dit vlak een prachtige speeltuin voor de politici, wetenschappers en ingenieurs uit die tijd. De Noordoostpolder ligt net droog en vraagt om een agrarische, economische en sociale invulling.